

O PREDLOGIH IN PREDPONAH

Predlog *na* je sprva pomenil stanje ali gibanje po površini nagnjene ploskve. Od tod pomenski razvoj do mirovanja ali gibanja ob predmetu, na predmetu, proti njemu, obenj ali nadenj. Kdaj se rabi ob krajevnih imenih *na*, kdaj *v*, bi bilo težko postaviti pravilo. Zakaj pravimo v Poljanah nad Loko: na Póljanah pri Šentvidu, v Trebnjem: na Trebelnem, v Sloveniji: na Slovenskem, v gimnaziji: na gimnaziji? Sprva je *na* pač zaznamoval kraj, ki je imel višjo lego, bodisi zares ali samo v občutku sosednih stanovalcev. Razložek je, če pravimo, da fantje pojo v vasi ali na vasi. Na vasi je pač pomenilo višji del vasi pri cerkvi ali pri vaški lipi. Pravimo *na vrtu*, če pa mislimo bolj na zagrajeni svet, *v vrtu*. Pri pisateljih, ki znajo prislunhati domačemu govoru, beremo: mati je bila na izbi; odšel je na sadovnjak za hišo (Ingolič). Sicer pa nahajamo tako omahovanje v vseh slovanskih jezikih: sh. posla njega na selo svoje; usred vojske na šatorijeh cara iska; neka sjede svaki na svojoj kući; polj. usnęłam na sadzie; na karczmie tańczyć; rus. krasavic mnogo na Moskve. Kadar hočemo izraziti smer, rabimo *na* ob vsakem krajevnem imenu: blagó gre na Trst. Ta smer seveda ni končni cilj, zatoorej dobi *na* pomen, ki ga sicer dajeta *preko* ali *čez*: ali pojdeš v Avstrijo na Maribor ali na Jesenice? Belokranjski pregovor pravi, da ženska dota pride na vrata noter, a gre na okno ven.

Predlog *na* je pomensko silno razčlenjen; prenekatera dokaj nenaavadna raba bi se dala razložiti iz pomenskega premika na domačih tleh, če ne bi za gotovo vedeli, da gre za germanizem, n. pr. rus. žit' na širokuju nogu; polj. chory na co; dluž. bogat na peńezach; na wósymem dńu; češ. na letech starši; na tobě mám přítele; má na platě 400 zlatých. Tako tudi z gotovostjo lahko rečemo, da so nemčizmi naslednji zgledi, vzeti iz časnikov: Bosna je bogata na lesu (prav: z lesom ali lesa); poslali so jim pomoč na ljudeh in denarju; bolan na jetiki (prav: za jetiko); to je storil na lastno pest; staviti predlog na odpustitev; pregledati seč na beljakovine; na glasu ga je spoznal; tako je, če so imperialisti na krmilu; na telefonu je tajnica; trpeti na posledicah invazije; prisiljeni na umik; zainteresiran na stvari; na očigled toliko neuspehov; kriv na smrti teh talcev; plačati ima še tisoč na zaostalih davkih; igralec šaha je na potezi; tatu je spoznal na klobuku.

Četudi pravi belokranjski pregovor, da je bolje na mekinah dobiti kakor na zlatu izgubiti, vendar s tem še ni opravičena raba, ki se je zadnje čase hudo razpasla: zemlja je obubožala na tej prepotrebni snovi; pridobiti na času, na teži; prihraniti na surovinah; izgubiti na privlačnosti, na vplivu; rasti na modrosti (Cigler). Res je pomenski razložek med izrazoma izgubiti blesk in izgubiti na blesku, vendar slednje lahko po domače povemo: izgubiti nekaj bleska. Čudno je to, nemščine ne znamo več, nemško izražanje pa je prešlo v meso in kri! Tudi iz sh. in rus. smo sprejeli marsikaj, česar domača govorica ne pozna: najlepša hvala na vsem; delati na vprašanju počitniških kolonij; čestitati na odlikovanju;

te literature je malo na našem jeziku. V Beli krajini pač najdemo nekaj takega: kdor na moči slovi, večkrat iztepen v dragi leži.

Predpona *na-*, dodana pridevniku, pomeni, da pojem ni popolnoma dosežen, od tod nekak manjšalni pomen sestavljenk. Verjetno pomeni nákislo tisto, kar vleče na kislo, kar je torej kiselkasto. Slovenski knjižni jezik je takšne pridevnike že domača opustil, v narečjih pa še trdno žive. Poudarek je redno na predponi: nabel (belkast), nabled, načrn, nagluh, nagost, nakriv, nardeč (Dalmatin), narus (Rezija), naslan.

Predlog *za* se rabi tudi časovno, pa ne samo z roditelnikom: ajda je bila za tri dni zunaj; če je na sv. Uršule dan lepo, bo za tri dni dež; za leto dni boste vriskali; za malo korakov sem došel na dom (Tavčar). V teh zgledih pomeni *za* toliko kakor *čez*. Prav poučen je Sovretov verz: ta je za leto in dan zaplenil mu mnogo imetja, ker lepo kaže pomenski prehod; pove namreč, da je med letom plenil imetje in ga imel po letu dni toliko in toliko zaplenjenega. Vendar te vrste raba hitro peša, nekaterim je že čisto tuja, pač zaradi svoje dvoumnosti. Če pravim, da sem zaspal za dobro uro, to pomeni, da sem spal dobro uro in se potem zbudil, ali pa, da sem zaspal čez dobro uro.

Pomensko sorodna, a po nastanku različna je časovna raba z roditelnikom; pomeni namreč čas, v katerega trajanje kaj sodi. V knjižnem jeziku to rabo drži izročilo, v narečjih pa je ponekod že opešala: *za mojga života* (Dalmatin); *na Preski so volkovi napadli konja že za dneva*; *za Ludvika XIII. je zavládala lasulja*; *za turških vpádov ni bilo huje*. Da raba peša, dokazujejo zgledi, kakor je *za časa naših prednikov* ali *napačna raba že za prvega trenutka je imela z njo sočutje*.

Pri namernem pomenu se *za* lahko druží še s katerim predlogom: preskrbijo se *za* čez dan; imaš kaj *za* pod zob; sešila mu je gorkih jagnjčevin za krog ledij; saj nisi *za* med ljudi; brašno *za* po poti; strašilo *za* v proso; nimamo kaj *za* v lonec; odloži pot *za* po praznikih!

Različna raba predloga *za* pripelje včasih do dvoumja: sestra prosi *za* brata (zanj ali v njegovem imenu); k tebi pride *za* kratek čas (za zabavo, za malo časa ali čez malo časa); treba se je truditi *za* moža (da ga dobiš ali njemu v prid ali namesto njega).

Predlog *za* rabi tudi za skupnost v zakonu. Pri tem gre morda za prvotni namerni pomen ali pa je prevladala predstava, da stoji žena za možem kot svojo naravno brambo: rus. ne umela ty žít' za hudid mužem; ona za mužem za inženrom; polj. ona jest za panem Starošćicem; češ. dcera její za pana vdána; sh. vidi kćer za carskim sinom udatu. V slovenščini danes le še poredkoma: hčer *za* kmeta dati; starina je ohranjena v reklu *zámož iti*, *zamož dati* in v pridevniku *zamožno* dekle.

V južnoslovanskih jezikih se rabi *za* tudi pri zaklinjanju: bolg. zà-boga; slov. za božji čas, za božjo voljo, za primoj, za vraga; za ves svet in še za pol Amerike! tako se je včasi začudil oče; za vse peklo, koliko me je stalo to dekle; zaroti tovariše za vse dobre bogove, naj se junaško postavijo v bran.

V nekaterih primerih se je ukoreninila tuja raba, čeprav je SP ne priznava. Tako se n. pr. sliši in bere po sh. *odpotoval je za Pariz*. V vseh slovanskih jezikih z izjemo sh. in bolg. nahajamo rabo *kaj je to za* (en) človek: rus. čto on za čelovek; polj. co to za jeden. Ta isti germanizem

nastopa tudi v litovščini, če je res germanizem. Vsekakor je še čisto slovanska raba češ. *což* v zemi za običej jest. Nemški vpliv je morda šele v prestavljenem besednem redu: *co* za običej.

Tujo rabo vidimo tudi v tem, da postavljamo *za* pred nedoločnik ali odvisnik, ki stoji namesto le-tega; pravijo, da je vpliv ital. *per* in nem. (*um*) *zu*: imam dosti za delati; sh. za moči odrediti; za da se pomognu bedni. Toda podobno nahajamo tudi v bolg., ki je vendar nem. in ital. vplivu dokaj odmaknjena: Georgij mu gotviaše momy, za da si izbere nevěstę. Vsekakor gre za vrsto namenilne rabe. Ker se nedoločnik lahko rabi samostalno (govoriti je srebro, molčati zlato), je docela naraven in razumljiv prehod: dal sem otroku konjička za igračo, za igranje, za igrati se, za da se igra. Tujega vpliva seveda ni mogoče docela utajiti, vendar ni dvoma, da je naletel na nagnjenje k takšnemu izražanju tudi na slovanskih tleh, osnovano v namenilni rabi predloga *za*. Priznati je treba, da je le korak od *za hojo se nikogar ne ustrašim* pa do *za hoditi se nikogar ne ustrašim*. Pri vsem tem je še docela neraziskana vloga namenilnika, ki nastopa namesto nedoločnika za izražanje namena. Pri današnjem mešanju obeh v slovenskih narečjih ni izključeno, da predlog *za* samo krepi namerni pomen, prešibko izražen s pešajočim namenilnikom. Šele taka obravnava bi dala dokončni odgovor, koliko je v resnici tujega vpliva zraven.

Predlog *pō* je bil obširneje obdelan v prvem letniku našega lista.

Pod, nad, pred. Znana napaka je mešanje *pod* in *izpod*: riba tiči izpod skale. Raba je pravilna samo na vprašanje *od kod*: riba je švignila izpod skale. V starini in v obrobni narečjih nahajamo: *pod* pridigo spati (= med); mati so kurili ogenj v nedeljo *pod* mašo. Prim. sh. na prediki i *pod* misom spavaš!

V pomenu nadkriljevanja, preseganja je raba predloga *nad* pristno slovanska. V slovenščini se sicer že močno uveljavljata *čez* in *prek*, vendar je *nad* še zelo pogosten: Salomonova modrost je bila *nad* modrost Egipčanov; pameten *nad* svoja leta (Župančič); to ti je pijanec *nad* pijance; Odisej — *nad* zemljane po umu je on (Sovrè); dekle se oblači *nad* svoj stan; kar je bilo vina *nad* domačo rabo, ga je poprodal; delati *nad* ure; *nad* silo domišljav. Občutek imamo, kakor da včasih nosilec dejanja izraža svojo misel sklonjen *nad* predmetom: množice so se zavzele *nad* njegovim ukom; zjokal se je *nad* domovino; ne beli si glave *nad* tem; bedeti *nad* otrokom; *nad* reveži je bil kakor divja zver. Kljub vsemu temu sem mnenja, da gredo predaleč naslednji zgledi: za svoboden užitek vseh ljudi *nad* posedovanjem; delo *nad* to igro; spotaknil sem se *nad* tem kamnom (= obenj).

Kako je s sestavljanjem teh predpon? Kaj je domačega, kaj iz tujščine? Slovanska dediščina so sestavljenske z glagolsko osnovo: *podtikanje*, *nadlega*, *predprega*. Ravno tako se delajo ljudske besede iz predložnih zvez: kar je *pod* roko, *nad* streho, *pred* mestom, je *področje*, *nadstrešek*, *predmestno*.

Tujščina so sestavljenske z neglagolskim samostalnikom. Po romanskem *sub-* ali nem. *unter-* imamo: podčastnik, podgozdar, podkralj, podnarečje, podporočnik, podpoveljnik, podpredsednik, podravnatelj, podtajnik, podžupan. Po nem. *ober-*, *erz-*: nadangel, nadčlovek, nadporočnik,

nadpregled, nadškof, nadučitelj, nadvojvoda, nadsvetnik, nadkuhar, nadvrednost, nadoblast. Po nem. *vor-*: predgovornik, predjed, predplačilo, predpravica, predpraznik, predstraža, predpogoj. Te vrste sestavljenke spoznaš tudi po tem, da imajo po dva poudarka. Rodila jih je lagodnost in želja po neopisanem izrazu, a ne samo pri nas, marveč tudi pri drugih Slovanih. SP teh predpon ne obravnava enotno, za te je strožji, za one spet milejši; vsekakor je potrebno imeti ta določila pred očmi, kadar pišemo. SP predlaga tele opisane izraze: nižji gozdar, županov namestnik, višji svetnik, prvi kuhar, presežna vrednost, prejšnji govornik, naplačilo, posebna pravica, prednja straža, prvi pogoj itd. Vsekakor je treba priznati, da se je večina takih po svojem bistvu napačnih sestavljenk že prijel; ne kaže jih kar povprek preganjati, toda vsaj novih naj bi več ne kovali!

Morda bo kdo ugovarjal, da so take sestavljenke lahko po domačem vzorcu, kakor so naša krajevna imena Preddvor, Podhom, Nadgorica. To ni res. Sprva se je govorilo: grem pred dvor, pod holm, nad gorico; stanujem pred dvorom, pod holmom, nad gorico. Šele iz tega je bil narejen nov imenovalnik. Ista razlaga velja za ljudske besede podkoleno, podlaket, podpazduha, predjesen, predzima.

Pre- rabi samo za predpono. Pomeni, da je lastnosti velika ali prevelika mera: prelepa podoba, predober človek. Dodaja se redno tudi prislovom: prezgodaj, preblizu; redkeje samostalnikom: almožna se ne sme dajat na prehvalo (Trubar); Bog dá lek in prelek (Erjavec, Torba); premraz je, preblato je.

Radi je okamneli lokal ženskega samostalnika *rad-i* ‚gratia‘. Rabi se kot predlog v stcsl., rus. in sh. zdaj za samostalnikom, zdaj pred njim, prim. rus. čego *radi*; sh. *radi tebe sam ovdje*. Iz teh jezikov ga je sprejela tudi knjižna slovenščina. Tako je *radi* brez potrebe začel izrivati domačo predložno zvezo za *rad*, prim. pri Kastelcu *zarad njegovega govorjenja*. Danes splošno rabljena oblika *zaradi* je knjižni kompromis med obema.

Slovenščina pozna oblike *proti*, *sproti*, *naproti*, *nasproti*. *Naproti* še očitno kaže prehajanje iz prvotne prislovne rabe v predložno: *šel sem materi naproti do pol pota*. Zmotno je mnenje, da se rabi samo v prijaznem pomenu: *uničenju in smrti naproti* (Vl. Levstik); *vragu naprot'*, *ljudstvo lačno!* *Sproti* je v knjižnem jeziku samo prislov: kar čmrlji nabero, vse *sproti* snedo. *Nasproti* se rabi prislovno in predložno v nevtralnem ali sovražnem pomenu: *nasproti stanovati*; *nasproti glasovati*; *nebes in morje — večnosti dve, ki nasproti si strmita* (Župančič). Kot predlog se veže ob gibanju z dajalnikom, ob stanju tudi z roditelnikom: *nasproti vodi plavati*; *stanujem nasproti šole*. Kadar je zapostavljen, se rabi zmerom z dativom: *meni nasproti se je čisto spremenil*. Osnovna oblika *proti* ima vse zgoraj omenjene prislovne pomene: *pridi meni proti* (Trubar); *žival je tako sestradena, da vse proti požre*; *govoril je in delal proti*. Kot predlog pomeni kraj, čas, nasprotstvo in razmerje: vsak ima prste proti sebi obrnjene; proti zatonu rimskega cesarstva; to je storil proti očetovi volji; imel je pri njih hrano proti temu, da je malo popazil na otroke.

Dasi bi bili lahko nastali na domačih tleh, so verjetno vendar po nemščini: *prodaja proti gotovini*, *izpustiti proti odkupnini*, *vstop samo*

proti vabilu. V zadnjih letih je tudi nastopila nedomača sestava z negla-golskim samostalnikom, narejena po nem. *gegen-* ali po mednarodnem *anti-*: proticesar, protidokaz, protistrup, protitožba, protiusluga, protiutež, protifašist, protirevolucionar. Da je to tuje blago, izpričuje dvojni poudarek. Kjer le moremo, nasprotje rajši izražamo s pridevnikom: *nasprotni dokaz*, vendar je napačna raba dostikrat že docela zmagala: *protireformacija*.

Mimo je prislov ali predlog: *mimo iti*, *mimo doma iti*. V gibanju mimo predmeta je zapopadena nekakšna ločitev od njega, od tod vsi nadaljnji pomeni tega predloga. Nalašč navajam nekaj več zgledov, ker je takšna raba v časnikarskem jeziku skorajda izginila. Nekateri pisatelji jo spet obnavljajo, bodisi po starejših piscih, bodisi po govorici domačega kraja: živela je zase, mimo drugih deklet (Kranjec); nisem ti človek, da kvasil bi mimo resnice (Sovrè); mimo svoje volje je morala za njim; povedati vsem narodom resnico mimo njihovih vlad; saj se nisem dala videti nikomur: mimo služabnikom iz hiše (Leben); mimo zapovedane morale je na svetu tudi še splošno človeška.

Predmeta, ki se gibljeta drug mimo drugega, lahko primerjamo; od tod raba pri stopnjevanju: on ni takega trpljenja zaslužil mimo drugih (to je v primeri z drugimi; Dalmatin); naša pravica je starejša mimo vaše; tebi dam prednost mimo vseh drugih kupcev; eden dečkov, večji mimo drugih; smrt bi bila boljša mimo takega življenja; vse se je podražilo mimo prejšnjih časov za dvakrat; všč so mu bile ena bolj mimo druge (Trdina); kolikor je nebo višje mimo zemlje (Ravnikar).

V sestavi se prislov *mimo* lahko strne z glagolom ali pa tudi ne; že v stesl. imamo dvojno pisavo *mimo iti*, *mimo gredoč* in *mimogredé*. V knjižnih besedah pisava močno omahuje. Kadar je v drugem delu sestave živ deležnik, je gotovo bolje pisati narazen: *mimo drveči vlak*. Seveda pa se pišejo skupaj sestavljenke iz predložnih zvez: *mimonaravni čudeži*, *mimovoljni gibi*.

Predlog *pri* se rabi tudi za priseganje in rotenje: *pri moji veri*; *pri moji duši*; *zarotiti pri živem Bogu*; *pri soncu se je zaklel*, da se bo maščeval. To rabo pripisujejo nemškemu vplivu, češ da je slovansko samo *na mojo vero*, vendar je to samo domneva. *Pri* je sprva zaznamoval neposredno bližino; iz tega osnovnega pomena pa je tudi že nakazana pot do gornje pomenske tančine. Nikar tudi ne zapirajmo oči pred dejstvom, da evropski narodi že dolgo živijo v nekakšni kulturni skupnosti in da je marsikaj, kar pri nas pripisujemo zgolj nemškemu vplivu, last večine teh narodov, ne samo nemškega.

Predlog *o*, ob izraža tudi izgubo, prim. polj. *przujšcie o rozum*; češ. *o hrdlo pripraviti*; slov. *ob glavo dejati*; *krava je ob mleko*. To rabo so po krivem razkričali za germanizem. Predlog *o(b)* med drugim lahko izraža tudi vzrok in iz te rabe so še čisto na slovanskih tleh zgledi, kakor polj. *o śmierć idzie*; sh. *ptica leti u zamku*, ne znajući da joj je o život; slov. *ob glavo mu gre* (Ravnikar). To isto izpričujejo tudi glagolske sestavljenke s pomenom izgube, ki jim gotovo ne moremo očitati tujščine: obglaviti, obupati, omagati, obekniti (iz obvekniti, to je izgubiti vek, moč); drevo se oblistuje.

Konec prihodnjč

O PREDLOGIH IN PREDPONAH

Nadaljevanje in konec

Dandanašnji se množi sumljiva raba predloga *okoli*. Zgledi, kakor so *pravda okoli dediščine*, *razgovori okoli razorožitve*, močno diše po sh. vplivu. Vendar je treba priznati, da je do takšnega pomenskega razvoja prišlo tudi v drugih slovanskih jezikih. Pot do tega nam kaže ljudska raba *okoli hrasta se je vnela prava vojska*, kar lahko razumemo še v pravem, pa tudi že v prenesenem pomenu.

Predlog *niz* poznajo samo nekatera zahodna narečja: prišel je niz Krn; niz lice solze toči (Istra). Sicer je raba knjižna: niz brdo, niz klanec, niz hrib, niz breg, niz vodo. Nekateri pisatelji vežejo ta predlog (po svojem narečju?) z roditeljskim: *niz hriba* (Bevk), *niz Modrejce* (Pregelj). Čut za pravilno rabo je že otopel, od tod napačna zgleda *niz drevoreda* (pod drevoredom), *nizgor* (navzgor).

SP obsoja naslednje zveze s predlogom *k*: *k nogam priti* (peš), *k počitku iti* (počivat), *k prvemu* (prvič), *k sebi priti* (do sape, zavedeti se, opomoči si). Tak izrazit germanizem je tudi v Celovškem rokopisu *seđi k desnici boga oče*. Za izraz *k sreči* (na srečo) je vendar treba opozoriti, da ima tudi rus. *k sčast'ju*.

Ta predlog se ne uporablja za predpono. Kar imamo sestavljenk, so samo v prislov okamnele predložne zveze: kmalu, kvečjemu, hkrati, kljub(u), kvišku. V novejšem času nastopajo tudi redke sestave iz sintaktične zveze: ksební konj, kmašna obleka, kničemrati (pokvariti; Levstik).

Vz rabimo dandanašnji samo za predpono in še ta je v ljudskih besedah obrušena. Da je bil *vz* nekdaž tudi predlog, pričajo okamnele besede vzdolž, vzglavje, navzkriž, vznak, vznožje, vzoči, vzpored in (z obrušeno predpono) zlasti, vnemar, spet, spričo, zraven, vred, zviškoma, vbreg itd.

Glagolska predpona *vz-* pomeni 1. gibanje navzgor: vzdigniti, vzhati, vzkipeči; 2. gibanje nazaj: vzdržati se; 3. zamenó: srečo vzdati (= voščiti); 4. začetek dejanja: vzcvesti, vzdramiti. Ljudska govorica je začetni *v* redno obrusila, izjema so le glagoli *vstati* (iz vzstati), *vzdigniti* (iz vzdvigniti), *vziti*, *vžgati* in *vzeti*. Tako se sliši samo: otrok shodi, voda skipi, vino se skisa, sprejeti, strepetati, stresti se, zbesneti, zbatí se, zbuditi, pokonci se zravnati, zleteti v zrak, zmagati, zmoči, zmotiti, zveličati, zveseliti, zvišati itd. Včasí je jezik neugodno občutil nastalo nejasnost, pa je rajši zamenjal predpono: zaplameneti, razburiti, ujeziti (namesto vzplameneti, vzburi, vzjeziti). Obrusenje predpone je namreč često pripeljalo do enake oblike, a različnega pomena. To ni tako usodno za govorno besedo, saj jo spremlja intonacija ali kretnja, pač pa se je knjižni jezik znašel v hudih škripcih. Že lep čas opazujemo pri naših pisateljih omahovanje med govorno in zgodovinsko upravičeno obliko. SP je poskusil pisavo urediti, vendar je to zaradi stoletne precej svobodne rabe dokaj težko. Določa, da se popolna oblika *vz-* piše zlasti v knjižnih besedah in slovanskih izposojenkah, v domačih pa se je navadno obrusila.

Pri tem seveda pripušča kopico dvojnic: (v)zbočiti, (v)zdihniti, (v)zdramiti, (v)zdržati, (v)zgled, (v)zbuditi, vztrepetati in strepetati, vzkipeti in skipeti.

Čeprav gre za ljudske besede, je zaradi pomena treba ločiti *sonce* *vzhaja* : množica *se shaja* : *izhajati* od *Adama*; *vzhod* : *shod*; *vznašati* pod *oblake* : *znašati na kup*; *konj se vzpne* : *obleka se spne*; vendar tudi v tem nismo dosledni, saj ne delamo razločka in pišemo enako *sfrčati* na drevo in z drevesa; *skloniti se* do tal ali do stropa; *speljati* voz v breg ali z brega; *zlesti* na plot ali s plot; drevo je *zraslo* visoko in dve debli sta *zrasli* (skupaj); *buška steče* na glavi, *otrok steče* po klancu.

Predlog *raz* nastopa samo v slovenščini (osrednja in zahodna narečja), in sicer s tožilnikom: žlica je raz mizo padla; raz brdo priti; brati raz bukve (Poljane); gre meso razenj ko perje raz starega orla. Dandanašnji je čut za pravilno rabo zamrl, že pri Ravnikarju beremo roditelja *bratje* *so mu pisano suknjo raz života strgali*. Raz se je namreč obrusil v z (s) in se v rabi sklona naslonil na prvotni s (z), prim. *gorenjsko padel je z mizo* (in z mize); na obrušenje moramo misliti tudi pri glagolskih dvojnicah raztajati in stajati, raztopiti in stopiti, raztrgati in strgati, razlomiti in zlomiti. Novoknjižne sestavljenke *razfranciškan*, *razkralj*, *razpop* so narejene po tujem *ex-* in so slabe.

Pro- in *pra-* rabita samo za predpono. Nekoč je slovenščina imela svojo predpono *pro-*, kakor pričajo besede *prodati*, *prodaj*, *prostor*, *razprostreti*, *prosinec* (mesec, ko sonce prosine; v Prekmurju po ljudski etimologiji *prozimec*). Sicer je bil *pro-* zgodaj zamenjan s *pre-*. Zadnjih sto let pa je s knjižnimi besedami, sprejetimi iz stcsl. in sh., znova vdrla v knjižni jezik predpona *pro-*: pročelje, proglas, promet, proslava, prosojen, prozoren, prosveta itd. Če je ob domačo besedo stopila izposojenka, je rado prišlo do pomenskega razločka in tako sta obe ostali: *prepadel* in *propadel*, *predreti* in *prodreti*, *preračun* in *proračun*.

V imenskih sestavah se *pro-* podaljša v *pra-* in daje pomen starine, prvotnosti: rus. *prababuška*, polj. *prababa*; v češ. pomeni tudi visoko stopnjo: *prastarý*, *prašelma*. V polj. vzporedno *przedbaba*. Slovenščina rabi kakor slovaščina *pre-* namesto *pra-*. Naši protestantje pišejo prebaba, prevnuka, prededec (tudi prekobaba). Danes je v knjižnem jeziku zmagala iz drugih slovanskih jezikov izposojena predpona *pra-*. Knjižni izvor še očitno kaže dvojni poudarek *prámáti*.

Splošno je mnenje, da pomeni *čez* samo tisto, kar nem. *über-hin*, *skozi* pa *durch*. Vendar pričajo slovanski jeziki, da sta se oba predloga pomensko večkrat zlila. Tako najdemo v stcsl. rokopisu (Supr.) *skvožě rěko* (v pomenu *čez reko*), v rus. pa *čerez les*, *čerez okno*; sh. *projti črez igleni uši*; slov. *gledati čez okno*. Še laže se ta замена zgodi v preneseni rabi, n. pr. časovni: *vsako nedeljo čez vse leto* (Kastelec).

Slovničarji obsojajo kot germanizem primere, kakor *so skozi eneriga daru naprej pomagati* (Prisege mesta Kranja); *skozi to vero mi odpuščenje dobodemo* (Trubar); *bodo skozi meč konec vzeli* (Drabosnjak). Da je večini takih zgledov kumovala nemščina, nikakor ne oporekam, vendar naj ob njih pokažem, da se je tudi v drugih slovanskih jezikih brez tujega vpliva razvilo nekaj takega: rus. *peredat' čerez prijatelja*; *čerez bolezn' pet' ne mogu*; upravljajut gosudarstvom *čerez sovety* *rabočie*; sh. *črez njega sam propao* (Vuk); *teško čovjeku kroz koga dolazi*

sablazan; nevjernici pokarani kroz desnicu tvoju (Palmotić); češ. skrze rychlé posly o tom uslyšel.

Predpona *s-* (*z-*) je sprva dajala pomen a) skupnosti: sniti se, zložiti; b) gibanja navzdol: sleči se, zlesti; c) dovršenega dejanja: snesti, zdrobiti. Toda tem prvotnim sestavljenkam so se pridružile še vse tiste, ki se jim je obrusila predpona *iz-*, *vz-*, *raz-*: *skončati*, *zbežati*, *spomniti*, *zlomiti* so se v starini glasile *iskončati*, *izbežati*, *vzpomniti*, *razlomiti*. Pri sestavljenkah, ki izražajo dokončanje dejanja, nam le stara cerkvena slovanščina lahko pove, ali gre za *iz-* ali za *s-*. Na eni strani je v jeziku občutek, da je dokončano tisto, kar je iz glagolskega dejanja ven (*iz*), na drugi pa je prav tako res, da je dovršeno tisto, kar je skupaj spravljeno. Moderna vokalna redukcija je hudo zmedla pisavo zlasti pri okamnelih prislovih: *scela*, *sčista*, *zdavnaj*, *zgrda*, *zlahka*, *zlepa*, *zmlada*, *skratka*, *sprva*, *znova*, *zlasti*, *zunaj* (poprej: *iz cela*, *iz vlasti*, *iz vóna*).

Predpona *iz-* dela med drugimi tudi glagolske sestavljenke, ki pomenijo učinek dejanja in njega dovršitev: *izboljšati* se pomeni pravzaprav izboljšanja ven priti. Ob sebi imajo skorajda redno dvojnice z obrušeno predpono: *zboljšati*. Tako še *izbegati*, *izbrisati*, *izdelati* in še kopica drugih. To dvojnost dobri stilišči uporabljajo za lajšanje težko izgovorljivih soglasniških skupin pa pišejo *tablo zbrisati*: *madež izbrisati*.

Neobrušena oblika je ostala, kadar glasovna podoba ne dopušča dvojnice (*izsušiti*) ali kadar jo terja pomenski razloček: *izpustiti iz rok*: *spustiti na tla*; *iztrgati iz krempljev*: *strgati papir*; *izbiti misel iz glave*: *zbiti klobuk z glave*: *zbiti dve deski*; *izbirati grah*: *zbirati somišljenike*; *izgnati iz dežele*: *zgnati ovce v trop*; *izhajati iz starega rodu*: *shajati se vsake sobote*; *izključen dijak*: *sključen starček*; *izmetati iz hleva*: *zmetati na kup*, *z voza*; *izmisliti si zvijačo*: *zmisliti se na brata*; *izpeljati iz Egipta*: *speljati na led*; *izpisati iz knjige*: *spisati knjigo*; *izpustiti iz objema*: *spustiti na tla*; *grča izrase iz drevesa*: *drevesi sta zrasli v debelu*; *izrezati iz lesa*: *zrezati na drobno*; *iztakniti oko*: *stakniti dva konca žice*; *voda izteče iz posode*: *otrok steče po cesti*; *iztlačiti vodo iz gobe*: *stlačiti gnoj na kup*; *izviti iz rok*: *zviti list papirja*. (Pazi na ponovitev predloga *iz*!) Izposojenke iz slovanskih jezikov pišemo zmerom z *iz-*: *izraziti*, *izjaviti*, *izvestje* itd.

Predlog *brez* pravi, da ni tistega, kar pomeni samostalni. Ta občutek je tako močan, da se v podzavesti govorečega zenači z zanikavanjem. Od tod imamo dvojnice *brez kakršnekoli bolezni*: *brez nikdar nikogar na vsem božjem svetu*. Tudi v sh. *bez ijedne sumnje*: *bez nijedne sumnje*. Gotovo so taki primeri dosti pripomogli, da smo dobili dvojnico *oben* — *noben*: *brez obene izgovori* (Kastelec), *brez nobene pomoči*.

Raba *brez* z nedoločnikom je romanizem: *napravil si je denarja brez truditi se*; sh. *bez umarati se*. Ravno tako velja za tujščino (po nem. *ohne dass*, ital. *senza che*): *brez da bi se trudil*; sh. *bez da vam odkriju težinu od griha*. Samoraslo pa je najbrž bolg. *bez da minuva vrémja*.

V ljudski govorici je dosti sestavljenk vrste *brezbožen*, *brezpnetnik*, *brezskrben*. Po ljudskem vzorcu so jih dosti naredili tudi pisci; z gotovostjo to lahko potrdimo za Vodnikovo besedo *breztelesen* in za Prešernovo *brezup*. Tvorba je seveda omejena na predložno zvezo s samostalnikom, *brez-* se ne sestavlja s pridevnikom ali glagolom. Ne moremo reči

brezlep, brezslíšen, marveč samo nelep, neslíšen. Kadar imamo dvojnico, smemo z gotovostjo sklepati na različen nastanek: brezumen je brez uma, neumen ni umen; brezveren je brez vere, neveren ne veruje, ne verjame (gl. SP str. 105).

Do kaže na predmet, h kateremu je dejanje usmerjeno. Ta predmet lahko ostane izven dosega ali pa je v dejanje vključen. Če pravim, da sem zapravil vse do dinarja, ni jasno, ali sem zapravil tudi zadnji dinar. Če trdim, da je bilo v tistem pokvarjenem času naprodaj vse do sodnikov, ni gotovo, ali so bili tudi sodniki podkupljivi ali pa so bili samo oni izjema. Zaradi te dvoumnosti prva raba zelo peša, ker jo spodriva jasnejši razen.

Predlog od. Namesto *to je pa res lepo od našega sosesa* nahajamo v starini in še danes po narečjih *to je pa res lepo za našega sosesa*. Obojna raba je po duhu jezika, vendar ima raba *z za* v sebi nekaj dvoumnega.

Pojem odmikanja se lahko docela izgubi, tako da ostane samo pojem odmaknjenosti od izhodišča; sem sodi Trubarjev zgled *meč od obeju platu ojster*. Zatorej predpisuje SP razlikovanje *sedim odzgoraj* (odspodaj, odspredaj, odzadaj), toda prihajam *od zgoraj*.

Predlog od izraža izhodišče, potemtakem tudi izvor: od latinskih pisarjev so dobili učenost v deželo; ne je se meso od vsake živali; duh od sena; rana od noža; izkusil je preganjanje od nacistov. Tudi del, ki izhaja iz celote, ima v nji svoj izvor: rus. nožka ot stola; češ. klíč od sklepa; sh. posla dva od učenika; slov. dari od tega, kar raste pri njega gradi; ključ od vežnih vrat; od vseh deklet najlepša. Vsekakor je pretiran purizem gledati v zgledu *ključ od vrat* svojilno razmerje in v nasprotju z ljudsko rabo pisati *vratni ključ*. Isto velja za *najlepša od vseh*, čeprav je res, da je enako domače *najlepša vseh, med vsemi, izmed vseh, iz vseh*.

Neposredno na ta pomen lahko navežemo snovnega: *sladkornica je bila od pozlačenega srebra; ograja od kolov*. Izvor posledici je njen vzrok, zatorej raba *od lakote umirati, od veselja skakati, črn od saj; od čudeža godcem roke so zastale; pijan od sladkega strupa*. Prehod k trpni rabi so takile zgledi: *od let upognjena pleča; od zamaknjenja prevzeta*. Tudi tu je čiščenje šlo predaleč: *mraza umira vijolica*.

Posebno poglavje je raba predloga od v pasivu. Tukaj postane osebek aktivnega stavka povzročitelj dejanja, nekaj izvor dejanja. Kako se je razvila trpna raba *z od*, nazorno kažejo zgledi, kjer je trpnost že v aktivnem stavku, n. pr. stcsl. *pogybnŏti ot sotony*. Od tega že ni daleč do pravega pasiva *z od*, znanega vsem slovanskim jezikom: stcsl. *ot Iosifa rečeno*; polj. *panna, wyzwolona od królewicza*; češ. *Libuše jest od lidu za soudci zvolena*; dluž. *to je wót kowala gótowane*; bolg. *sgradata sja podpira ot dva rěda*; sh. *ranjen od tve angelske liposti; od ribara izvadjen; pa mi ne bi od boga sudjeno; poštovan od svoga naroda*. V slovenščini je poglavje o trpnem načinu še posebno kočljivo. Vse slovnice ponavljajo, da trpnik z imenovanim povzročiteljem ni priljubljen, marveč da se dejanje rajši izrazi s tvornikom. Namesto *bil je preganjan od sovražnikov* rajši *sovražniki so ga preganjali*. Toda nihče ne more oporekati, da zvene popolnoma domače deležniški obrati: *od sovražnikov preganjan, od prijateljev zapuščen, kaj mu je ostalo drugega ko umakniti se v samoto; umrl je od vseh spoštovan; od matere razvajan, od bratov zavidan, od*

očeta strahovan, taka je bila njegova mladost; kosti leže od jastrebov raztrošene (Finžgar). Nobenega dvoma ni, da se pasiv tem več uporablja, čim bolj se izpopolnjuje knjižni jezik. Prav poučen je pogled v Prešernovo pesniško delavnico, saj vemo, da je pesnik izhajal iz domačega govora in iz njegovih prvin ustvarjal pesniški jezik. V skladu z gori ugotovljenim najdemo v Poezijah samostojne participialne konstrukcije: *srca, od njih ognja vžgana; od sonca zapuščena zemlja; tvojo jamo, pozabljeno od vnukov* in še dvajset takih zgledov. Le dvakrat je šel dalje: *od mene pesem vsaka bo prekleta; (rosa) bo pregnana od vročine*. Kadar gre za sredstvo, ne za vzrok ali povzročitelja, rabi Prešeren predlog *z*: *z valovami obdani*.

V strahu pred namišljenim germanizmom so puristi jeli priporočati predlog *po*, čeprav je to ljudski govorici tuje, zakaj s tem predlogom se izraža posredništvo.

Torej lahko postavimo za rabo predloga *od* v pasivu tale pravila:

a) *Od* v trpni rabi nikoli ne izraža sredstva, namesto njega rabimo *s* (z): *obdan z grički in vinogradi*.

b) Rabi se redno ob prostem deležniku; tam izraža stanje in je pomensko enak pridevniku: *obdan od prijateljev* je ponosno stopal.

c) V stavkih s povedkom v pasivu, kjer se izraža *dejanje*, je bolje postaviti povzročitelja v tvornik: *šolarček* je pohvaljen od učiteljice — učiteljica pohvali *šolarčka*.

č) Za izražanje trpnega stanja se splošno lahko rabi *od* s povzročiteljem: *prostor je zaseden od voznikov* ne pomeni, da ga vozniki sedaj zasedajo, ampak nasledek tega, da so ga poprej zasedli; *otrok je opikan od komarjev* pove, da so ga opikali, ne pa, da ga sedaj pikajo.

Seveda najdemo zgled, kjer *od* lahko izraža vzrok ali pa sredstvo: *zaslepljen od lepih besed* pove, da so lepe besede vzrok zaslepljenosti; *zaslepljen z lepimi besedami* pravi, da so bile lepe besede sredstvo, ki je povzročilo zaslepljenost.

V našem knjižnem jeziku je precej negotovosti, kar zadeva rabo predloga *od*. Ta se boji zapisati *ključ od kamrice, eden od mnogih, preganjan od sovražnikov*, drugi spet mirno piše germanizme, da so le iz ljudskega jezika: do danes je bil Tonej od vas in od nas vedno stric (Jalen); prva zvezda je od mene, tretja od strica, peta je od tete; živi z ženo od brata (Novačan); naj bo ta galeb od nas vseh (Seliškar); zavedi se, da si moja in da od drugega biti ne moreš. Za izrazito svojilnost se ne more rabiti *od*, posebno tam ne, kjer lahko postaviš svojilni pridevnik. SF daje za to nazoren zgled: *to pismo je stričeva* ima poudarek na svojini, *to pismo je od strica* pa na izvoru. Dodajmo še en zgled: ta plašč je bil bratov, njegova last je bil. Pa brat ga je podaril meni, dobil sem ga torej od brata in sedaj nosim plašč od brata.

Pri glagolih govorjenja in mišljenja rabi ljudski jezik po nemškem vplivu *povest od zlate ptičke*, po tem tudi pri Prešernu *od tvoje lepote zaslišal sem davi*. Tu se je tuji vpliv naslonil na domačo izvirno rabo.

Prav nič prizanašanja ne zasluži raba, ki jo nekateri pisci uvajajo v knjigo, ne da bi se zavedali tujščine: le kaj si misli ta prismoda od Urše (= Urša, ta prismoda); ta šema od dedca vse verjame; kakšnega vraga od ključa pa iščeš? Prav tako je tudi slabo: to ti bo še od škode.